

Samen ruimte maken

Endeavour

9

To Endeavour

93

Stadsform

189

**Biografieën, project-
en beeldrechten**

13

Vervlecht het sociale en het ruimtelijke

29

Omarm verhalend denken

45

Neem gedurfde posities in

61

Luister naar alle stemmen

77

Versterk het momentum

109

Deel samen ruimte

125

Stimuleer duurzaam gedrag

141

Strijd voor sociale rechtvaardigheid

157

Wapen de toekomstige ruimtemakers

173

Durf sociaal te ondernemen

Bij het vormgeven van een stad is een sociaal-ruimtelijke reflex cruciaal. Sociaal-ruimtelijke kennis vormt immers een randvoorwaarde voor de inrichting van leefbare, inclusieve en duurzame stedelijke omgevingen. **Els Vervloesem** (sociaal-ruimtelijk ontwerper), **Evelyne Deceur** (Dienst Beleidsparticipatie, Stad Gent) en **Kristof Peeters** (team sociaal-ruimtelijke veiligheid, stad Antwerpen) delen hun inzichten over hoe een stad die sociaal-ruimtelijke kennis kan op- en uitbouwen en wat de meerwaarde ervan is binnen planningsprocessen.

Wat betekent het begrip sociaal-ruimtelijke kennis voor jullie?

Evelyne Voor mij bestaat sociaal-ruimtelijke kennis uit twee componenten. Enerzijds is er de vraag wat mensen met een stad of ruimte doen, anderzijds is er de vraag wat ruimte met mensen doet. Het gaat dus niet alleen over de fysieke kenmerken van een ruimte, maar ook over hoe de ruimte beleefd wordt en wat ze betekent voor verschillende mensen die er wonen, werken of verblijven.

Els Inderdaad. Het werkt in twee richtingen. En het ene kan niet zonder het andere. De Amerikaanse geograaf en stedenbouwkundige Edward Soja vat dat mooi samen: 'Space is the product and the producer of social life.' Het is daarbij belangrijk om het sociaal-ruimtelijke breed genoeg te definiëren. Het zit op een systemisch niveau, bijvoorbeeld in structurele processen van sociale in- en uitsluiting die zich in de ruimte manifesteren. Tegelijkertijd is er ook aandacht nodig voor het kleinschalige, zoals de dagelijkse praktijk van sociale relaties. Denk bijvoorbeeld aan hoe kinderen samen leren spelen in een publieke speeltuin of hoe mensen elkaar ontmoeten op het marktplein.

Evelyne Het is daarom belangrijk om vanuit de leefwereld van de gebruikers te vertrekken, om te onderzoeken op welke manier mensen op een bepaalde plek aanwezig kunnen, mogen en willen zijn. Een sociaal-ruimtelijke aanpak brengt al die verschillende perspectieven in kaart. Bij ruimtelijke ingrepen moet je oog hebben voor al die verschillen. Dat is cruciaal om ervoor te zorgen dat iedereen zich thuis en welkom kan voelen op een bepaalde plek, of zelfs in de stad als geheel.

In die openbare ruimte komen heel wat verschillende leefwerelden samen. Hoe krijg je als stedelijke administratie inzicht in al die verschillende gebruikers? Hoe ontwikkel je die sociaal-ruimtelijke kennis?

Kristof Sociaal-ruimtelijke kennis is vaak gebiedsgerichte praktijkkennis. Participatie brengt je al een heel eind, maar ook binnen een stad en in het netwerk van stedelijke partners zit je vaak op een berg van dat soort info. In Antwerpen zijn de buurtregisseurs belangrijke schakels binnen de stedelijke diensten bij het ontginnen van die kennis. Die personen krijgen tijd en ruimte om over het muurtje te kijken. Via hun netwerk zijn zij goed geplaatst om in kaart te brengen wat er leeft in hun wijk. Dat netwerk is deels formeel, maar het interessante zit hem vooral in het informele. Met ons team proberen we dan dat sociaal-ruimtelijke DNA van een plek te vertalen naar ontwerprichtlijnen waar onze planners mee aan de slag kunnen.

Evelyne Die sociaal-ruimtelijke kennis kan inderdaad overal zitten. In eerste instantie bij buurtbewoners, maar ook bij middenveldorganisaties die actief zijn in het gebied. Het is belangrijk voor een stad om dat netwerk actief in kaart te brengen en op te bouwen. In Gent vormt de wijkregisseur¹ hiervoor een centraal aanspreekpunt. Een wijkregisseur gaat met sociaal-ruimtelijke kennis aan de slag en weet hoe je die kennis naar boven haalt. Dat vereist inzicht in de juiste instrumenten en methodieken. Bevragingen of klankbordgroepen² zijn geschikt voor een bepaald publiek, maar voor de meerderheid van de mensen werken die methodes niet.

1. Een buurt- of wijkregisseur coördineert samenwerkingen tussen bewoners, ondersteunt bewoners bij het oprichten van initiatieven en stimuleert brede sociale betrokkenheid met het oog op het verbeteren van de algemene leefbaarheid in een buurt of wijk. Een andere benaming hiervoor is 'wijkmanager'.

2. Klankbordgroepen brengen een vaste groep mensen samen die advies en feedback geven over bepaalde (master)plannen of projecten, vaak vanuit verschillende invalshoeken.

3. Stadsvernieuwingsprojecten revitaliseren verouderde stedelijke gebieden, met aandacht voor infrastructuur, wonen en leefomgeving.

4. Programmaregisseurs werken bij de stad vaak achter de schermen. Ze stemmen verschillende projecten op elkaar af, signaleren problemen bij de juiste personen en ondersteunen projectleiders van de verschillende diensten.

In het hele proces van sociaal-ruimtelijke kennis moet je vooral oog en oor blijven hebben voor wie niet zichtbaar is of niet gehoord wordt in het hele verhaal.

Kristof In Antwerpen speelt het middenveld zelf daar opnieuw een belangrijke rol. Neem bijvoorbeeld de opbouwwerkorganisatie SAAMO Antwerpen. Via hun project 'Ruimte publiek maken' gaat SAAMO expliciet aan de slag met kwetsbare groepen die uitsluiting ervaren. Met die doelgroep werken ze rond de vraag: hoe kunnen ook jullie meedenken over de openbare ruimte? Ze haken als belangengroep aan bij bestaande planningsprocessen, maar agenderen ook zelf. Dat gaat dan bijvoorbeeld over de positie van de vrouw en het creëren van bewustzijn: hoe voel ik mij als vrouw in die openbare ruimte? En hoe kan een ontwerp mijn beleving van die ruimte verbeteren? Maar SAAMO focust ook op de vertaalslag naar ontwerpers: hoe kunnen we onze input het best verwoorden en overbrengen?

Els Het is belangrijk om die lokale kennis niet alleen te ontginnen binnen de context van planningsprocessen en concrete stadsvernieuwingsprojecten,³ maar om ze continue te verwerven en in te zetten. Ik geloof ook heel sterk in de kracht van middenveldinitiatieven. Maar die drijven op enthousiasme en dat gaat vaak gepaard met pieken en dalen. Daarom is het van belang dat stedelijke diensten aanvullend blijven inzetten op die continue werking en ook die voortdurende kennisopbouw blijven garanderen.

Evelyne Naast de voortdurende inzet van kritische middenveldorganisaties en bewonersgroepen is de continuïteit binnen de stedelijke administratie inderdaad cruciaal. Zo garandeer je de opbouw van formele kennis, bijvoorbeeld over hoe een stadsapparaat administratief, juridisch en procedureel functioneert. Ook voor informelere kennis, zoals de kennis van gevoeligheden in wijken, die we via netwerken onder buurtbewoners of sleutelfiguren in gemeenschappen verwerven, is die continuïteit essentieel.

Er is dus een belangrijke rol weggelegd voor wat we in Gent de wijkregisseur noemen en in Antwerpen de buurtregisseur om die lokale kennis te vergaren en een netwerk aan partners uit te bouwen. Wordt de waarde van die sociaal-ruimtelijke aanpak ook binnen de andere stedelijke diensten al erkend, of moet het belang daarvan nog worden verduidelijkt?

Els Van buitenaf wordt de waarde van het sociaal-ruimtelijke vaak erkend. Maar intern, binnen de stedelijke diensten, merk ik vaak nog een hiërarchie en een zekere terughoudendheid. Tijdens mijn samenwerking met verschillende

steden heb ik gemerkt dat niet alle diensten even overtuigd zijn van die waarde. Als bureau proberen we hen zelf op andere gedachten te laten komen door vertegenwoordigers van deze diensten vanaf het begin actief worden georganiseerd en ingepland, onder meer via deelname aan locatiebezoeken en workshops of door hen op het terrein te laten kennismaken met inspirerende sociaal-ruimtelijke praktijken.

Kristof Op die manier kun je problemen onder de aandacht brengen en houden. Alles zelf zien en ervaren heeft een grote kracht. Bij 'Ruimte publiek maken' heeft SAAMO bijvoorbeeld een aantal stedelijke diensten uitgenodigd om mee te gaan tellen hoeveel vrouwen op welk moment van de dag aanwezig zijn in de publieke ruimte. Dat deden we dan specifiek op locaties waar vrouwen drempels ervaren. Het maakte de diensten duidelijk dat de inrichting van de ruimte ook echt invloed heeft op het feit of vrouwen die wel of niet gebruiken.

Evelyne Vanuit mijn rol als wijkregisseur bij de Dienst Beleidsparticipatie merk ik hoe belangrijk het is om breed verankerd te zijn in de stad. We hangen niet vast aan één vastomlijnd domein of één vastomlijnde sector. Ook onze collega-programmaregisseurs⁴ van Stedelijke Vernieuwing verbinden de verschillende kokers van de stedelijke administratie op een verstandige en mooie manier met elkaar. We werken nauw samen en er is geregeld zowel formeel als informeel overleg. In een stadsorganisatie zit ontzettend veel kennis, maar kennisdeling blijft een uitdaging. De cruciale vraag is: hoe bundel je de verschillende vormen van informatie, van harde data tot inzichten die ontstonden in informele gesprekken? Beide zijn relevant. Het is belangrijk om al vanaf de start met alle partijen om de tafel te zitten, in gesprek te gaan en samen na te denken. Wat is het gedeelde probleem? Wat willen we er samen aan doen? Cijfers zijn belangrijk, maar de verhalen van mensen zijn dat evenzeer. En ook foto's en beelden kunnen enorm helpen, zeker als die vertrekken vanuit de blik van de bewoners, vanuit hun leefwerelden.

Els Goede fotografen kijken op een bepaalde manier, maar staan er ook voor open om daar samen over te reflecteren. Het haalt je uit jouw standaard manier van kijken, wat erg waardevol is bij gevoelige zaken als het sociaal-ruimtelijke. Want het is niet altijd in woorden vatbaar. Beelden kunnen een grote ondersteuning bieden.

Kristof Het juiste beeld blijft vaak hangen, ook bij mensen die behoefte hebben aan cijfers om een discussie te kunnen voeren. Als die cijfers niet voorhanden zijn en je kunt toch een heel sprekend beeld projecteren, krijg je die mensen vaak wel mee.

Speelweefselplan Leuven

Plaatsgebrek voor jongere...

Beschrijving Lagen

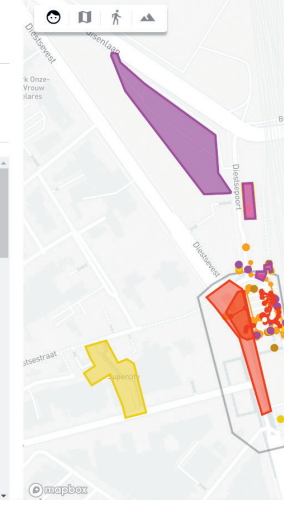
Verantw. uitvoerder: Endeavour
Status: afgerond
Start- en einddatum: 26/2/18- 30/11/17
Contactpersoon: Jakob Vandevorde

Probleemstelling case: mede door een nijpend plaatsgebrek ontstaan er toenemende spanningen tussen jongeren en reizigers op het busstation
Doelstelling case: verschillende aanwezige diensten samenbrengen en inzichten combineren tot mogelijke ruimtelijke aanpassingen

Extra: [2018_analyse_stationsbuurt.pdf](#)

Verdere uitleg:

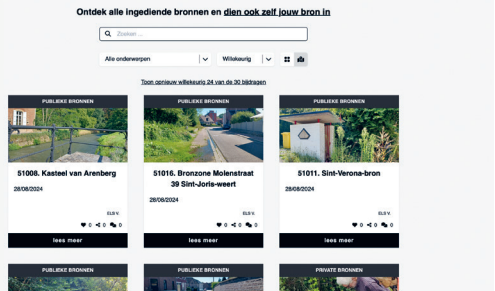
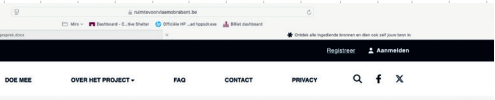
Het busstation aan het station van Leuven

AGENDABEPALING OP ANDERE DIENSTEN

— Speelweefselplan, Leuven

Om vanuit het beleidsdomein jeugd gericht projecten te kunnen agenderen, wapende de jeugddienst van Leuven zich met een belangrijk instrument: informatie. Gebundelde informatie. We ontwikkelden voor hen een webtool om 'zachte' en mensgerichte informatie over de stad te verzamelen. De tool bundelt knelpunten en lokale kennis over verschillende diensten heen. Zo kan de jeugddienst dynamieken inzichtelijk maken voor anderen, zodat die er rekening mee kunnen houden. En kijk: dat levert niet alleen een waardevol instrument op voor de jeugddienst, maar helpt ook de dienst stedenbouw, de groendienst en andere stadsdiensten om waardevolle projecten te identificeren en realiseren.

CITIZEN SCIENCE ALS (ZELF) GEORGANISEERDE PRAKTIJK

— De Nieuwe Rand, Provincie Antwerpen

& Terug naar de Bron, Provincie Vlaams Brabant

Ook overheden ontdekken de meerwaarde van burgerwetenschap. De data bruisen van het potentieel, maar het is nog zoeken naar toepassingen en manieren van gebruik. Hoe ondersteun je geëngageerde burgers die data (willen) verzamelen? Hoe leer je hun met data aan de slag te gaan? Hoe verhouden die data zich tot academische data of tot data die overheden zelf verzamelen? Wat doe je met de conclusies als burgers kritisch zijn ten opzichte van het beleid? Samen met overheden zoekt Endeavour het uit.

NATUURINVENTARISATIE ALS BURGERSWETENSCHAP

— Ringpark Zuid, Antwerpen

Begin mei staan de orchideeën in bloei. Ook rond het afrittencomplex Knoop Zuid bij de Kennedytunnel in Antwerpen verschijnen deze zeldzame bloemen slechts één keer per jaar. Door hun korte bloeiperiode is het een hele uitdaging om de natuurinventarisatie tijdig af te ronden. Gelukkig kunnen we rekenen op de Jeugdbond voor Natuur en Milieu (JNM) als deskundige, daadkrachtige en wendbare partner. Samen trekken we de fleurige berm in, op zoek naar waardevolle soorten. Zo combineren we burgerwetenschap met het versterken van lokale betrokkenheid.

EXPERTS IN BURGERSROLLEN

— Vliegerplein Deurne, Antwerpen

Burgerplatform Vliegerplein ijvert voor de sluiting van de regionale luchthaven van Deurne. Maar hoe doen ze dat? Om te wegen op het beleid, willen buurtbewoners hun ideeën helder en op een inspirerende manier presenteren. Vliegerplein streeft ernaar om een legitieme plek in het gesprek te verwerven en wil met een duidelijk mandaat naar de onderhandelingsstafel trekken. Daarvoor schakelen ze bereidwillige experts in. Veel experts vervullen daarbij onbetaalde burgerrollen; burgers worden opdrachtgever. Endeavour is een partner in die zoektocht naar meer slagkracht.

ZUIDPARK BINGO!

WIN PRIJZEN!!!

bijenorchis	steenrijn-ereprijs	akkerleentuijenbek	ronde oolie-naarsbek
bolderik	fruutdurzanduldenkruid	zonwaganzenvoet	aardaker
gele kamille	ijle bermzegge	steenhoornbloem	boslathyrus
gewone vlier-geitjesbloem	kleinereupsklaver	groot spiegelklokje	riempijs

Ik bracht de afgelopen zomer door tussen hoge bergtoppen, waar de lucht wat ijler is. In mijn tas zaten drie boeken, met als gemene deler: vergezichten. Ik werd getripped door de vanzelfsprekende plek die coöperatieve innemen in de toekomstvisies in deze boeken. Ik las Kim Stanley Robinsons *Het ministerie voor de toekomst*,¹ sciencefiction – of beter: *climate fiction*. Hij laat terloops zien hoe een wereld die afkickt van een schuldeneconomie en een regeneratieve CO₂-economie opbouwt, niet anders kan dan bijbuigen naar het model van Mondragon, de befaamde archipel van coöperaties in het Baskenland. Ik ging verder met *Er is leven na de groei*, waarin Paul Schenderling als penvoerder van een brede politieke beweging de toekomst van een postgroei-samenleving schetst.² Een eenvoudige 'kernmaatregel' verlegt de belastingdruk van belasting op arbeid naar belasting op materiaal. Een fundamentele omslag volgt, naar een economie die niet groei, maar kwaliteit van leven als maatstaf heeft. Waarin de zorg betaalbaar wordt. Waarin wonen niet langer een vehikel voor financiële accumulatie is, maar een gebruiksgoed. En ook daar zijn ze weer: de coöperatieve verbanden voor zorg, wonen en andere eerste levensbehoeften.

Wat me raakte was de vanzelfsprekendheid waarmee het coöperatieve model in die beide toekomstvertellingen zijn plek vond. Wat me ook raakte, was dat de trigger voor verandering extreem en extern was. Dat de coöperaties een antwoord boden op het moment dat de behoefte aan een ander model het hoogst was. Wat we nu om ons heen zien is iets anders. Het domein van de commons wordt vooral vanuit de *grassroots* bevochten. Plek voor plek, gemeenschap voor gemeenschap. Robinson en Schenderling brengen echter een ander verhaal van verandering. Ze laten zien wat er gebeurt als er, door het trommelvlies van de toekomst heen, een motief prikt dat veel dwingender is. Ik vind dat fascinerend, maar vraag me af: waarom zouden we wachten tot de omstandigheden ons dwingen?

Ik zou een gedachte-experiment willen doen, een serieuze oefening in 'commons fiction'. Zou ik een dergelijk dwingend motief in mijn directe omgeving kunnen aantreffen? In mijn thuisstad, Rotterdam, dient zich hiervoor een geweldige gelegenheid aan, doordat het stadsbestuur en de marktpartijen de gebiedsontwikkeling van de wijk Schiehaven-Noord hebben aangeduid als de eerste 'Paris Proof gebiedsontwikkeling': in lijn met de doelen van het Parijs-akkoord. Wat dat op gebouwniveau betekent, is wel duidelijk: Maar op gebiedsniveau? Niemand die het weet. En als niemand het weet, is er ruimte voor een gedachte-experiment. Welnu: stel dat we daartoe een vorm van stedelijke bewoning willen die circulariteit maximaal faciliteert. Stel dat we daar huishoudens in staat willen stellen om de grootste bronnen van CO₂ in hun footprint maximaal in te binden. Minder voedselkilometers. Minder spullen kopen. Mobiliteit die pas in laatste instantie naar private voertuigen grijpt. Woongebouwen die voor hun warmte en afkoeling minimaal afhankelijk zijn van niet-lokale bronnen. Woningen die, op verzoek van hun toekomstige bewoners, minder vierkante meters privéruimte per persoon hebben, maar een woonomgeving die dat ruimschoots compenseert in collectieve functies. PRIVATE SUFFICIENCY, PUBLIC LUXURY zou er op de bouw-borden staan.

De grote vraag vandaag is echter: wie zal deze nieuwe toekomst opeisen? Wie vormt de stem van die toekomst? Hoe wordt de wijsheid van collectieve oplossingen doorslaggevend? Hoe vervangt die wijsheid de logica van makelaren en marktdeskundigen?

Waarom zouden we wachten tot de omstandigheden ons dwingen?

Maximale circulariteit vraagt om een gebiedsontwikkeling die zich vanuit het 'lidmaatschap van de plek' ontwikkelt, vanuit collectieve verbanden. Die ontstaan niet vanzelf. Onder in mijn tas, boven op de berg, zat een flinterdun derde boekje. Gesprekken met de dit jaar overleden filosoof Bruno Latour, de man die ons liet stilstaan bij de vraag hoe we onze planeet opnieuw moeten leren bewonen.³ De sociologie moet zich volgens Latour gaan zien als de wetenschap van het associatieve, van de verbanden en verbintenissen. 'In de sociologie van het associatieve is het collectief iets wat je produceert. Je hebt een collector nodig om het bijeen te brengen, want de fenomenen zijn op zichzelf niet collectief.' Het gaat om een continue beweging, niet om het collectief als 'object'. 'Belangstelling voor het collectief zonder te letten op de "collector" lijkt op belangstelling hebben voor vuilnisbakken zonder ooit na te denken over de vuilnisophalers!'

Een collector dus. Ik weet wat me te doen staat. Ik begin iets wat er al wel is, maar nog niet bestaat: ik verzamel een groep 'Schiehaven Citoyens', mensen die zichzelf als burgers van straks kunnen zien. Met hen ga ik nu al oefenen. Met hen ga ik verbeelden wat het vraagt en wat het oplevert om samen te leven in een stadsdeel dat volledig in lijn is met het akkoord van Parijs. Samen zullen we vanuit die 'commons fiction' argumenten vinden om de planners en gemeentelijke instanties bij de les te houden en vandaag te eisen wat we overmorgen niet kunnen missen. Een collector... Ik betrap mezelf opeens op een warme belangstelling voor vuilnisophalers.

¹ Robinson, K.S. (2023). *Het ministerie voor de toekomst*. Starfish books.

² Schenderling, P. (2022). *Er is leven na de groei: hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen*. Bot uitgevers.

³ Latour, B. (2023) *De Aarde bewonen*. Nicolas Truong in gesprek met Bruno Latour. (D. Schyns, Vert.). Octavo.

Allemaal gebruiken we ruimte. Iedere dag opnieuw. En idealiter geven we onze gedeelde leefomgeving samen vorm. Dat is een uitdaging: ruimtelijke transformaties zijn complex. Grootse plannen botsen steeds vaker en harder op de beperkte draagkracht van de omgeving en projecten zijn al te vaak puur winstgedreven. In die context is het zoeken naar ademruimte.

Endeavour is een sociaal-ruimtelijk onderzoeksbureau dat al tien jaar ijvert voor een mensgerichte, sociale en duurzame aanpak van ruimtelijke transformaties. Het vormgeven van onze gedeelde leefomgeving is een continue evenwichtsoefening. Behoeften en belangen van verschillende groepen moeten tegen elkaar worden afgewogen om tot een sociaal rechtvaardig resultaat te komen. In projecten, opdrachten of bij eigen initiatieven neemt Endeavour vaak verbindende rollen op zich. Ook in dit boek is dat zo. Samen met ontwerpers, architecten, overheden en burgers blikt de sociale onderneming terug én vooruit. Tien thema's schetsen een overzicht van het werkveld en bieden een genereuze inkt in de praktijk.

Dit boek daagt de lezer uit om positie in te nemen. Met een brede, open blik werpt het urgente vragen op over de toekomst van onze leefomgeving. Zo nodigt het uit tot nadenken, tot samen ruimte maken. Want alleen samen realiseren we via inclusieve processen én met respect voor de omgeving plekken waar iedereen zich thuisvoelt.

Vlaanderen
verbeelding werkt

Endeavour

